COMENTARII METALINGVISTICE ÎN TEXTUL DIALECTAL

Rozalia Colciar
Academia Română, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu", Cluj-Napoca
rozaliac@yahoo.com

Résumé. *L'article, intitulé* ***Commentaires métalinguistiques dans le texte dialectal****, poursuit le problème de la réaction du sujet parlant par rapport aux phénomènes linguistiques pendant l'enquête dialectale. Il s'agit de commentaires spontanés, basés sur la tendance naturelle du sujet d'observer et de comparer les faits linguistiques, étant orientés vers le code ou vers le message. Nous avons suivi les commentaires métalinguistiques obtenus à l'intérieur des textes dialectaux enregistrés et publiés dans des corpus, des commentaires qui visent surtout des faits lexicaux (des indications à rôle de glossaire), mais aussi qui établissent des différences de nature sociale, rapportées à la vie rurale. Parfois, ces commentaires sont accompagnés, dans le discours, par des phénomènes de l'oralité (des constructions incidentes, répétitives ou appositives), qui ont le rôle de clarifier et de supplémenter le contenu du message.*

Mots-clés*: commentaire métalinguistique, texte dialectal, glossaire, différences sociales, constructions syntaxiques discontinues.*

1. Problema reacției subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice a devenit obiect de cercetare odată cu dezvoltarea studiilor de sociolingvistică[1] și pragmatică, studii care au impus lărgirea obiectului-cadru de cercetare dialectală. Astfel, dialectologia și geografia lingvistică românească înregistrează, de-a lungul anilor, o serie de contribuții referitoare la reacția implicită sau explicită (formulată în comentarii metalingvistice) a subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice, printre care amintim: Cazacu 1957, Sala 1957, Teaha 1970, Faiciuc 1985, Dumistrăcel *et alii* 1997, Vulpe 2004 și Manu Magda 2018.

În cursul anchetei dialectale, ale cărei rezultate sunt consemnate în atlasele lingvistice și în culegerile de texte dialectale, reacțiile informatorilor

[1] Este vorba, în primul rând, despre studiile lui H. M. Hœnigswald (1966), Labov (1966), dar și, mai recent, de „dialectologia perceptivă" a lui D. R. Preston (1999).

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)

sunt însoțite adesea de comentarii referitoare la răspunsul dat. Aceste comentarii metalingvistice presupun desprinderea elementelor lingvistice din contextul comunicativ și aprecierea lor printr-un metalimbaj adecvat[2]. Preluând o clasificare propusă de H. M. Hœnigswald (1966)[3] în analiza comentariilor metalingvistice din textele dialectale din Oltenia, M. Vulpe (2004, 419) vorbește despre două tipuri de reacții ale subiectului vorbitor, care vizează două planuri de manifestare: (a) *reacții secundare* (atitudini neexprimate, manifestate prin modul în care subiectul face selecția faptelor de limbă) și (b) *reacții terțiare*, definite de autoare drept „totalitatea comentariilor explicite, a opiniilor care se raportează la limbaj exprimate de nonlingvist". La rândul lor, reacțiile terțiare se pot clasifica în două categorii: pe de o parte, comentarii *provocate* și, pe de altă parte, comentarii *spontane*.

Comentariile *provocate* sunt solicitate și dirijate de către anchetator prin întrebări programate, cuprinse în chestionarul după care se desfășoară ancheta lingvistică (de exemplu, chestiunea din partea introductivă referitoare la graiul din localitatea anchetată, raportată la graiul localităților învecinate). Acest tip de comentarii nu constituie subiectul studiului de față, oprindu-ne asupra celui de-al doilea tip, cele spontane, mult mai frecvent întâlnite în textele dialectale românești.

2. Comentariile *spontane* reprezintă comentarii accidentale, generate de dorința de exprimare proprie a subiectului. De altfel, s-a remarcat și în cursul anchetei dialectale bazate pe întrebări și răspunsuri tendința naturală a subiectului de a observa și de a compara faptele de limbă, ancheta însăși nefiind altceva decât un șir de fapte metalingvistice orientate în primul rând asupra codului utilizat. Mult mai numeroase, caracterizate și prin tendința de orientare asupra mesajului, sunt comentariile metalingvistice obținute în interiorul textelor dialectale înregistrate și transcrise (majoritatea) în culegeri de texte. În acest caz, anchetatorul a indicat doar tema discuției, lăsându-l pe subiect să se desfășoare mai liber și, uneori, să aleagă el însuși tema (de exemplu, textele libere de tipul celor care narează povestiri din viața subiectului). S-au obținut astfel texte („etnotexte", după Manu Magda 2003, 46) care cuprind fie descrieri (texte tematice referitoare la unele obiceiuri sau procedee tehnice), fie narațiuni (texte libere referitoare la întâmplări din viață).

Comentariile metalingvistice din textele dialectale vizează în special fapte de natură lexicală, fiind, de obicei, indicații cu rol de glosare, de explicare suplimentară a termenului respectiv:

---

[2] „La *fonction métalinguistique* est la fonction du langage par laquelle le locuteur prend le code qu'il utilise comme objet de description, comme objet de son discours, du moins sur un point particulier" (Dubois *et alii* 2002, *s.v. métalinguistique*).

[3] Hœnigswald (1966) este cel care a lansat, în sociolingvistică, sintagma „lingvistică populară" („folk lingvistics") pentru a desemna cunoștințele și aprecierile empirice ale vorbitorilor nonlingviști referitoare la formele și normele limbii și ale discursului.

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)

(1) *şî-į puį/ ápî căldį/* ***cári sî numéştį crọp*** (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 5);
(2) *į̯o į̯erę́ám vătáf,* ***cum să numę́ște****, şti, un...****un răspũsábil*** (TDO, 32);
(3) *şi maį noų acúma fac cort afără, şópru,* ***la noį̯ îį̯ zíĉe şópru*** (Guia 2014, 234);
(4) *în drum/ punem pedecătoare// o bucată de lemn atîta pe roate//* ***cum numim noi feic*** (Teiuș 1980, 138);
(5) *şi į̯erá un fel dĕ plántă/* ***jiťéį̯ îį̯ spúne la noį̯*** (GRU, 57)[4].

Așa cum remarcă și M. Vulpe (2004, 422), mențiunea „la noi", care însoțește frecvent comentariul vorbitorului, stabilește, în cea mai mare parte a cazurilor, diferențe de natură socială, deci diastratice, desemnând noțiuni care se raportează la viața rurală și la situații specifice acesteia (obiceiuri și tradiții):

(1) *într-o marți sara pe-nserat/...* ***cum îi obiceiu la noi*** *că... să duc amu la Iara/ în tătă marțea-i... tîrg* (Teiuș 1980, 144);
(2) ***La noį̯****, dácâ ũ‿flăcắų vrį̯e sâ dúcî ĩ‿sat la fį̯éti sára, nu-į̯ daų vóį̯i ĉį̯ maį marį̯, pắnâ nu dă o vádrâ di vin* (ALRT II, 222);
(3) *sî puné pelín* [...] *fį̯íŋcî...* ***la noį̯ la ţárâ****... sí‿cùrăţî maį̯ bíni cu pelín* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 29);
(4) *îį̯ dă háį̯nele péste į̯el,* ***c-așá să dă la noį̯*** (TDO, 67);
(5) *amú bát"ęŋ‿cu bumbác/* [...] ***fáĉęm nų̯oį̯ pă la ţáră*** *și pă ĉa/* ***ų̯obiĉáį̯u d"im‿bătrín*** [...] *n-ő fo‿ bumbácų̯* (GS, 112).

Uneori, indicațiile subiectului stabilesc distincția între formele mai vechi și cele mai nou intrate în grai, respectiv între denumirea veche și cea nouă a obiectului[5]:

(1) *ni‿dŭĉę́m‿cų plúg/cų príma‿dátĮ̂ sĮ̂ arắm⁽ʰ⁾ // cum‿sî/u‿spunę́* ***înaį̯ínti****: brăzdám* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 54);
(2) *eram încălțat bine/ cu opinci/ cu... niște cioareci de suman/ cum icem noi/ cum ice-****amu*** *cătă nădragi// cioareci de suman zicea* ***atuncea*** (Teiuș 1980, 139);

[4] Menționăm faptul că am păstrat întocmai forma de transcriere (fonetică sau literarizată) folosită în corpusurile de texte dialectale din care am excerptat exemplele.
[5] Utilizarea uneia sau a celeilalte forme se realizează după criterii de natură stilistică (cf. Pușcariu 1936–1938, 430), deci la nivel diastratic și diafazic.

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)

(3) *lína to‿la fel o punȩám la fus la... o torĉám, o dã‿la darág‿la... cũ‿să spúne, cum sînt* ***acúma****.* [...] *Așá ịerá* ***ș-atűĵ‿****la línă* (TDO, 322);
(4) *usturụóị[u]//* ***nạíňťẹ****-ị zîĉȩ́m aị[u]* (GS, 116).

Se întâlnesc și observații cu conținut metalingvistic referitoare la:
– repartizarea teritorială a unui fapt lingvistic, în strânsă legătură cu identitatea etnică (sau raportarea termenului din limba română la termenul corespondent dintr-o altă limbă pe care vorbitorul o cunoaște):

(1) *aị́ésta-ị* ***uŋgurę́șťę/*** *spuị//* ***noị nu spunem*** *ḱě... dǫ́ụă úna căș ar vińí (!)/ núma ťiťiház* (GRU, 86);
(2) *aṃ‿fos‿tolmáĉ/* ***periụoĉ cum zíĉe ịiị*** (*ibidem*, 37);
(3) *Mórjo, da,* ***ď'in maǵáră****.* ***Mórjo, ásta însȩ́ámnă*** *deĉ ḱéfu ď'ě dúpă núntă. Ĉe rămíńě dị pă la núntă* (Guia 2014, 306);

– diferențe de natură individuală:

Zolím cu‿ắla cū zolitórịu/ mămą̆ligătórịu/ nǫ/ ***cárę cuṃ‿vrę̆... îị spúnị*** (GS, 162);

– termeni regăsiți și în limba standard, caz în care comentariile metalingvistice „tind să devină un simplu tic verbal” (Vulpe 2004, 422)[6]:

(1) *dup‿aĉę́ịa se faĉę́ ĉercuị́íręa* ***așá să zíĉe la nụoị îm‿popór*** (Guia 2014, 167);
(2) *míį̣e mį̣-e frícă cînd a[u]úd așá... cum dúdă̆į̣e,* ***cuṃ‿spúnem noį̣,*** *acólo.* [...] ***Dúdă̆į̣e, așá zíĉem noį̣*** (TDO, 266);
(3) *pisắm ca o farfuríį̣ě saụ o stráǩină,* ***așą̆ zíĉem, ca la ṭără, o stráǩină*** *dă usturóį̣* (*ibidem*, 377);
(4) *săpúnu są̆ faĉ-așá:* ***din[i] grăsímí****// di... porc[u]‿/* ***cum sâ spúni*** (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 4);
(5) *și ď"i... pă fuį̣ǫ́rĩ̆lę-alę̨á/* ***la‿aĉę́į̣ le zíĉĕm cĩ̄lṭî*** (GS, 163).

La nivel discursiv, în textele dialectale se regăsesc fenomene ale oralității manifestate printr-un joc de anticipări și reveniri, concretizate în

[6] Motivațiile acestui tip de comentarii, însoțite de sintagma limitativă „la noi”, ar putea fi de ordin psihologic: dorința subiectului de a oferi interlocutorului detalii cât mai originale, specifice vieții rurale, un mediu social diferit de cel al interlocutorului.

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)

construcții sintactice de tip discontinuu. Este vorba despre *construcțiile incidente*, *repetiția* și *apoziția*[7].

2.1. *Construcțiile incidente* se întâlnesc și la nivelul metadiscursului, ele având funcția de a clarifica / lămuri conținutul mesajului prin adăugarea de / complinirea cu informații suplimentare. Este o enunțare de tip polifonic, prin care locutorul își dublează discursul pentru *a comenta* propria vorbire. Se produce astfel o suprapunere de planuri: cel al enunțului cu cel al enunțării, formându-se „bucle textuale" (Maingueneau 1987) prin care enunțul nu mai vorbește doar despre lume, ci se reîntoarce spre enunțare (cf. și Colciar 2018, 45–55):

(1) *pă núța/ i̯el o‿zîs că o să víi̯e demińáța să.../* ***cum să vă spun?*** *‿că sclúga să sculá la pátru ĉásuri̯* (GRU, 75);
(2) *și păscînd ea vacile-așa prin poiană/ dă de-o corhană// ș*t [k] ***cred că vă dați seama ce-i aceie/*** *o rîpă// cum s-ar spune* (Teiuș 1980, 147);
(3) *așḙ̆... zíĉem/ nu̯oi̯ zíĉeɱ‿d"esfăcătúri̯// **dă dumńe̯vóstă pǫǫ́ťe nu șťis‿cum*** (GS, 109);
(4) *Jîntalắu̯, așắ să numéșťe,* ***ũ‿cuɱ‿să-ț‿esplíc‿i̯o‿așá,*** *îi̯ u̯o‿rǫ́tă așá făcútă d'in, tu̯ot d'in brad* (Guia 2014, 187);
(5) *Púi̯i d'e cúrcă, cîn‿i̯ésă, sînt,* [ε] ***cuɱ‿să vă spun i̯o dumne̯avu̯ástă,*** [ε] ***nu ști̯u cuɱ‿să l'e mai̯ zîc****, sîn‿tafạlój‿rău̯* (TDO, 85).

Construcțiile metadiscursive din exemplele citate anterior exprimă intenția locutorului de a da explicații necesare pentru înțelegerea sau clarificarea mesajului, ele funcționând ca *mărci explicative*. Utilizarea, în aceste construcții, a pronumelui personal de persoana a II-a plural *vă*, alături de forma verbală a aceleiași persoane, precum și a pronumelui de politețe *dumneavoast(r)ă*, contribuie la exprimarea unor strategii ale politeții negative, care sunt strategii ale deferenței față de interlocutor. În contextul relațiilor dintre „insideri" și „outsideri", specifice anchetei dialectale, aceste strategii conversaționale au rolul de a menține distanțele între indivizi (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995, 84–92; Colciar 2018, 104–115). În cadrul anchetei dialectale, principiul politeții este respectat de către ambii parteneri de conversație, alături de principiul cooperării verbale (Grice 1975) și al

[7] Acestea apar în cadrul unor mișcări conversaționale considerate drept strategii de tip *anticipativ*, care vizează reacția și atitudinea interlocutorului. Mai exact, sunt mișcări strategice de *amplificare* (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995, 58), semnalate printr-un grad ridicat de redundanță a expresiei verbale.

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)

„sincerității”. Intenția comunicativă a anchetatorului nu se realizează decât dacă este recunoscută și acceptată exact de către subiectul anchetat, asigurându-se astfel reușita comunicării, conform unui caracter predictiv și strategic al actului de comunicare.

2.2. *Repetiția* este un alt mijloc prin care se asigură coeziunea textuală în discursul vorbit de tip dialectal, ea având rolul de *intensificare* semantică prin insistență (cf. și Colciar 2018, 56–72). Atunci când însoțește secvențele metalingvistice cu rol de glosare, din textele descriptive, repetiția este orientată asupra codului sau a modului de producere a mesajului:

(1) *mest'ecắm ɯoréz, raịs cuɱ‿zîsḙ́m nɯoị maị d'e mult,* ***raịs*** (Guia 2014, 186);
(2) *laptílị‿ăla s-adúsị să bágă-n‿într‿budácă,* ***budáca****-ị̯ d'e lemn, la nɯoị să zísi* ***budácă****, deĉ‿uɱ‿vás de lemn* (*ibidem*, 187);
(3) *v'azícĩ̄... î‿spúnim prínɖ/zu//...* ***prínɖ/zu*** *di dimineạ́țâ* (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 16);
(4) *núma ĺ'éru/* ***ĺ'éru*** *čěl luŋg[u]/ aşá-ị̯ zíčěm nɯoị* (GS, 104);
(5) *cu săcúrḙa̯ o lucrá/ fắră ĺ/șirézɯ// f[h]erăstrắɯ... zíčăz‿la dumneạvọ́strâ//* ***fắră ĺ'irézɯ*** (*ibidem*, 157);
(6) *puneá o másă, fideléșu-ị̯ zîĉám noị, la* ***fedeléș*** (TDO, 39).

2.3. Coeziunea textuală este asigurată și de *apoziție*, care, dincolo de aspectul morfo-sintactic, este relevantă la nivel semantico-pragmatic, prin relația de echivalență contextuală pe care o stabilește între unități. Reluările prin reformulare, întâlnite în cadrul relației apozitive, alături de secvențele metalingvistice, susțin discursul și asigură viabilitatea schimbului verbal, având rolul de a provoca reafirmarea sau reconfirmarea opiniei deja existente:

(1) *făĉá butúc,* ***îị̯ zîĉá bușténḭ̀*** (TDO, 4);
(2) *ɯo casíŋcî frumɯ́asî...cu florḭ́/* ***moca/ănḛ́ascî sî zíșe*** (NALR Mold. Bucov. TD I/1, 16);
(3) *și maị noɯ acúma fac cort afără,* ***șópru****, la noị îị̯ zíĉe șópru* (Guia 2014, 234);
(4) *duĉḛ́ cít'ị̯...pătru/ șăsă pt'etró[j]‿d'ị̯‿aĉíị̯ marḭ́/* ***bolováń****// pt'etróg‿zíĉẹm noị* (GS, 156);
(5) *în tătă marțea-i...tîrg/* ***mărturie*** *cum spunem noi* (Teiuș 1980, 144).

3. Cu toate că, în ancheta dialectală, activitatea metalingvistică este mai degrabă un fenomen de „inducție” (Vulpe 2004, 423), manifestat la nivelul relației dintre un „outsider” (anchetatorul) și un „insider” (subiectul informator), totuși, după cum se poate constata din cele expuse până acum,

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)

ea exprimă o atitudine activă și conștientă față de limbaj, subiectul (locutor) luând parte la elaborarea acestuia.

Intervențiile cu caracter metalingvistic din textele dialectale glosează termeni care se încadrează într-un sistem de referințe situat cel mai adesea la nivelul diferențelor de ordin social (diastratic și diafazic).

La nivelul discursului, construcțiile cu caracter metadiscursiv dezvoltă valori semantico-pragmatice cu funcție „reparatorie", având rolul de a clarifica și de a aduce informații suplimentare conținutului mesajului.

Surse:

ALRT II = Emil Petrovici, *Texte dialectale. Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu–Leipzig, 1943.

GRU = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

GS = Maria Marin (coord.), Mihai Conțiu, Bogdan Marinescu, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, *Graiurile din Sălaj*, București, Editura Academiei Române, 2017.

Guia 2014 = Sorin Guia, *Dialectologie română. Studii şi corpus de texte*, Iaşi, Editura Vasiliana '98.

NALR–Mold. Bucov. TD I/1 = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea I, Iaşi , Editura Academiei Române, 1993.

TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

Teiuş 1980 = Sabina Teiuş, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Bibliografie

Cazacu, Boris (1957). Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique. În *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957* (*Mélanges Oslo…)*. București, 189–199.

Colciar, Rozalia (2018). *Dialectologie și pragmatică. Studii de pragmalingvistică a textului dialectal*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

Dubois, Jean *et alii* (2002). *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Larousse.

Dumistrăcel, Stelian *et alii* (1997). *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*. Iași: Editura Academiei Române.

Faiciuc, Ioan (1985). Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note *pe* baza NALR-Banat. În *Anuar de lingvistică și istorie literară (ALIL). A. Lingvistică*, XXX, 43–51.

Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. În P. Cole & J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)

Hoenigswald, Henry M. (1966). A proposal for the Study of Folk-Linguistics. În *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*. The Hague-Paris, 16–26.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (1995). *Conversația: structuri și strategii*. București: Editura ALL.

Labov, William (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics, Michigan State University Emeritus, East Lansing USA.

Maingueneau, Dominique (1987). *Nouvelles tendances en analyse du discours*. Paris: Hachette.

Manu Magda, Margareta (2003). *Elemente de pragmalingvistică a românei vorbite regional*. București: Editura Dual Tech.

Manu Magda, Margareta (2018). Elemente de dialectologie perceptivă în spațiul lingvistic românesc. În Veronica Ana Vlasin *et alii* (ed.), *Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*. Cluj-Napoca: Editurile Argonaut și Scriptor, 170–191.

Preston, Dennis R. (ed.) (1999). *Handbook of perceptual dialectology*, volume I. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.

Pușcariu, Sextil (1936–1938). Pe marginea cărților. În *Dacoromania*, IX, 403–446.

Sala, Marius (1957). Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'«Atlas Linguistique Roumain». În *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957* (*Mélanges Oslo…*). București, 189–199.

Teaha, Teofil (1970). Un problème de métalinguistique: la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication. În *Actes du Xe Congrès international des linguistes. Bucarest, 28 août – 2 septembre 1967,* II. [București]: Editura Academiei RSR, 41–48.

Vulpe, Magdalena (2004). Comentarii metalingvistice în textele dialectale. În *Idem*. *Opera lingvistică I. Dialectal. Popular. Vorbit*. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 419–423.

BDD-V5053 © 2019 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:22:31 UTC)